

ETNOGRAFIYA

ФОРИШ ТУМАНИ ЎЗБЕК ВА ТОЖИКЛАРИНИНГ БОЛА ПАРВАРИШИГА ОИД АНЪАНАВИЙ УРФ-ОДАТ ВА МАРОСИМЛАР

Убайдуллаева Барно

Ўзбекистон Миллий университети “Археология ва этнология”

кафедраси профессори, тарих фанлари доктори

<https://orcid.org/0009-0008-4597-231X>

UDK: 94(575.1).

Аннотация: Ушбу мақолада этнографик материаллар асосида Фориш тумани ўзбек ва тожикларининг бола туғилиши ва парвариши билан боғлиқ анъанавий удумлари ҳамда маросимлар кўриб чиқилади. Шу билан бирга мазкур масала борасида замонавий трансформациялари таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Фориш, бола, тўй, қишлоғи, маросим, бешик, она, халқ, суннат, аёл, ўзбек, тожик, чилла, удум, анъана

Аннотация: В статье на основе этнографических материалов рассматриваются традиционные обычаи и обряды узбекского и таджикского населения Фаришского района, связанные с рождением и воспитанием детей. Одновременно анализируются современные трансформации по этому вопросу.

Ключевые слова: Фариш, ребенок, свадьба, деревня, церемония, колыбель, мать, народ, суннат туй, женщина, узбек, таджик, чилла, обычай, традиция.

Abstract: Based on ethnographic materials, the article examines traditional customs and rites of the Uzbek and Tajik population of the Farish district related to the birth and upbringing of children. At the same time, modern transformations on this issue are analyzed.

Keywords: Farish, child, wedding, village, ceremony, cradle, mother, people, sunna-tuy, woman, Uzbek, Tajik, chilla, custom, tradition.

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION). Марказий Осиё халқларининг анъанавий оилавий

маросимларида умумийлик бўлсада, ҳар бир ҳудудда ўзга хос локал жиҳатлар ҳам мавжуд. Фориш тумани оилавий маросимларида ҳам ана шунда ўзига хосликни кузатиш мумкин.

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Фориш тумани Жиззах вилоятининг маданий ва этник жиҳатдан бой ҳудудларидан бири бўлиб, бу ернинг маҳаллий аҳолиси ўзбек ва тожиклар ҳисобланади. Уларнинг бола парваришига оид урф-одатлари маҳаллий анъаналар, диний қадриятлар ва ўзбек-тожик маданиятининг синтезидан иборат. Бола туғилиши ва парвариши билан боғлиқ анъаналари этнологияда энг кўп тадқиқ этилган мавзулардан бўлишига қарамай, ҳеч қачон ўз долзарблигини йўқотмайди. Сабаби, гап халқнинг ёш авлодни тарбиялашга оид тажрибалари ҳақида кетяпти. Шу билан бирга бу масалани ўрганиш орқали халқнинг турмуш тарзи, қадриятлари, эътиқодий тасаввурлари қисқаси, халқ менталитети ҳақида маълумотларга эга бўлиш мумкин.

Маълумки, халқ анъаналарида болани парваришлаш уни она қорнида эканидаёқ бошланади. Форишда ҳам маҳаллий аҳоли ҳомиладорларга алоҳида эътибор билан муносабатда бўлади. Агар бола тушаверса, айрим иримларни бажаришган. Масалан, Усто маҳалласида, агар аёлнинг боласи тушаверса, унинг яқинлари 13 кулча тугиб қассобга олиб боради, қассоб бир бўлак гўшти чангадан ўтказиб беради аёл шуни ейиши керак. Бизнингча, бу ўрнида гўшт – ҳомила ва чангак – унга тўсиқ сифатида тасаввур қилинади. Балки, гўштининг чангадан ўтказилган гўшти ейиш орқали

аёл ҳомилага гўё тўсиқларни енгиш кучини беради, деб ишонишлари мумкин. Можирум қишлоғида шундай ҳолат юз берса, аввал докторга кўрсатишади, наф бўлмагач, бола “пастга тушмаслиги” учун, туя жунидан тайёрланган ип билан келиннинг этаги томонидан пастдан тепага қаратиб тикиб қўйишади [17].

“Сайёд” қишлоғида ой куни яқинлашган пайтда “момо оши” маросимини қилишади. Бу маросим учун ёши катта, яқин қариндош ва қўшнилардан 5-8 нафар аёл айтилади. Маросимнинг асосий таоми – узма хамирли шўрва ҳисобланади. Шўрвага ҳамма масаллиқ солингач, хамирни узиб- узиб ташлашади, аммо кесишмайди, чунки, кесилса, “болани умри қисқа бўлади”, деб ирим қилишади. Бахши келиб чироқ ёқади, келган аёлларнинг ҳаммаси ёқилган чироққа “тавоф қилади”, ва аёл эсон омон қутилиб олсин, деб тилак қилишади. Ахборотчининг маълумот беришича, “момо оши” – момолар учун ўтказилади, “момолар эса – бу арвоҳлар дегани”. Шунинг учун қадимдан момолар босибди, деган гап бор[18].

Можирум қишлоғида ҳам ҳомиладорликнинг сўнгги ойида “момо оши” қилишади ва аёлни оловдан айлантиришади. Бу ерда бахшиларни “эмдорлар” деб аташади ва момо ошини қилиб бўлгач, боғлаган нарсани очиб қўйилади, “шунда болани йўли очилиб соғлом туғилади” – деб ишонишади. Бу қишлоқдаги аёллар “момо” деганда, авлодлардан қўл олиб келаётган аёлларни назарда тутишади[16].

Она ва чақалоқ қирқ кун чилла тутиши бутун Марказий Осиё халқларида кенг ёйилган. “Чилла” сақлаш ҳақида адабиётларда етарлича маълумот бўлгани учун батафсил тўхталиб ўтirmаймиз[1, 2, 3,4,5,6,7, 10,12].

Умуман, чилла даврида кўпроқ боланинг ва онасининг соғлигини асрашга алоҳида эътибор қаратилган. Шунинг учун ҳам кўп ҳолларда оналар қирқ кун давомида уй юмушларидан озод қилинган. Аёллар орасидаги қарашларга кўра, чилла пайтида туққан аёлнинг бирон жойи шамолласа у

умрбод қолади, шунинг учун туққанда сўнг бел боғлаш керак[18].

Фориш туманидаги айрим қишлоқларда чилла даврида, туққан аёл учун алоҳида қўй сўйиб, унинг гўшtidан таомлар тайёрлаш одати ҳозиргача бор.

Агар илгари болани қулоғига “азон чақириш”, яъни уни мусулмон сифатида “қулоғини очиш” чақалоқ туғилган кундан бошлаб уч кун ичида амалга оширилган бўлса, энди, она ва бола туғруқхонадан чиққанларидан сўнг амалга оширилмоқда[11. 105].

Чилла даври ичида ўтказиладиган маросимлардан яна бири – бешикка белаш маросимидир. Фориш туманидаги ўзига хос удум, шуки, бу ерда “болани бешикка бахшилар солар” экан. Кейинги йилларда бешикка белаш аёл туғруқхонадан чиқиши билан ўтказилмоқда. Катта боғдонда болани бешикка белашдан олдин уч хил рангли матони олиб тутатилади, тешиқларда (дарахтлар ораси, ўчоқларнинг тешигидан) ўтказиб олишади, “куйиндича” – яъни чўзмача қилиб 5-6 уйга тарқатилади. Бу амалларни бахши аёл бажаради[18].

Чилла даврида она истеъмол қилаётган таомларга ҳам алоҳида эътибор қаратилган. Янги туққан аёлга атала бериш одати гарчи бутун ўзбек ва тожиклар орасида кенг тарқалган ва ҳозирги кунларимизгача сақланиб келса-да, атала тайёрлаш усули, унга қўшиладиган масаллиқларга қараб фарқланган. Форишда чилла даврида аёлга қатлама патир, қатлама, чалпак тайёрлаб беришади. Бу ҳудудда аталани сариқ ёғ билан унни ковуриб тайёрлашади, аммо унга сут қўшилмайди, кимдир новвот солади. Бу аталани ранги қизғиш бўлгани учун “қизил атала” дейишади. Айтишларича, чиллани аёл қизил атала еса “чақалоқнинг қорни дам бўлмайди. Туққан аёлга кўпроқ сергўшт қайнатма шўрва ва чақалоқнинг бўйини тезроқ қотсин деб, қўйнинг бўйин гўштини ковуриб, беришади. Туққан аёл қирқ кун давомида қора чой ичиши ва иложи борича хамирли таомлар емаслиги керак[16]. Айрим қишлоқларда, қизил аталага ёнғоқ ҳам қўйилади, ва туққан аёлга ширчой ҳам

беришади.

Чилла даври тугагач, қайнона келинни ва набирасини олиб, ўз қудасини уйига чилла қочди қилиб боради. Можирумда бу одатни, “чилла гардон” деб айтишади. “Чилла гардон” қилиб борган невару учун келиннинг она томонидан бир қўй беришади. Бир ахборотчимизнинг маълумот беришича, унга уч набираси учун учта қўй беришган[16]. Тукқан аёл “чилла гардон” қилиб бошқа қариндошларнинг уйларига ҳам бориши мумкин.

Катта боғдонда айнан шу удум “чилла қочди” деб номланади ва бу ерда ҳам борганларга совға сифатида қўй берилади. Бу қишлоғидаги одатнинг ўзига хослиги шуки, бу ерда нафақат келин ва қайнона, балки, шу билан бирга оила аъзоларнинг ҳаммаси боришади. Келининг онаси борган меҳмонларнинг ҳаммасига сарпо беради[17]. Айримлар, ҳатто, “чилла қочди” қилиб келган набираси учун бир “тана” – ҳўкиз ҳам берган.

“Чилла қочди” ёки “чилла гардон” маросимидан кейингиси бу – бешик тўйдир. Форишда бешик тўйининг ҳамма сарполарини келининг онаси қилади. Куёв томон элга ош беради, одатда маккажўхоридан “гўжа” қилинади. Айримлар катта тўй қилади ва бунда ҳам келин томон пиширик, гуруч, ёғ, ширинликлар олиб келади, кимдир қўй, кимдир эса гўшт сотиб олиб беради. Бешик тўйида 200 дан 400 кишилар чақирилади. Келин томони 50 кишигача келади. Улар бола учун бешик ва бешик анжомлари, кийимлар, коляска, “ходинок” ва ҳақ олиб келишади[19].

Маълумотларга кўра, Сайёд қишлоғида илгари (30 йил олдин) бешик тўйи бундай катта тантана қилинмаган, “ҳозир ҳамма бир биридан ўтай деб кўп нарсани қилишарди”. “Ўзимни болаларим ва невараларим тўйини солиштирсам” – дейди ахборотчи, “илгари 50 киши билан тўй қилганмиз, ҳозир кўп одамлар айтилади, кам одам айтсангиз..... одамлар гапиради, вой бешик тўйига 10 киши келди дастурхон ҳам яхши бўлмади -дейишади. Бизда коляска ходинок қилишади, аммо мебел

беришмайди, шаҳарда мебел ҳам қилишади[17].

Усто қишлоғида бешик тўйини чилладан сўнг, бола бир ёшга етгунча ўтказиш мумкин. Бу ерда бешик тўйида асосан қўни қўшни ва яқин қариндошлар айтилади ва камтарроқ қилиб нишонланади. Бешик олиб борилганда, қайнатма шўрва, палов, гўжа қилинади, сўнгги пайтларда қўй ёки товуқ гўшtidан “яхни” қилиш урфга кирмоқда[20].

Маълумки, ўтмишда ўзбек ва тожикларда боладаги ривожланиш ва ёш босқичларига қараб кўплаб, турли-туман удум ва маросимлар амалга оширилган бўлиб, уларнинг аксарияти бугунги кунда унутилмоқда.

Ҳозирги техника тараққиёти ва ахборот асри даврида Фориш туманида ҳам ўтмишда қўлланиб келган кўплаб урф-одат ва иримлар ҳам камайиб бормоқда. Жумладан, гўдакнинг дастлабки тирноғини олиш, сут тишлари чиқиши ва тушиши, болани тили чиқиши, юриши билан боғлиқ удумларни шулар сирасига киритиш мумкин. Агар бу удумлар ёки иримларни синчиклаб ўрганилса, кўп ҳолларда боланинг ривожланиш босқичлари кўнгилдагидек кечмаган ҳоллардагина амалга оширилгани маълум бўлади. Айтайлик, гўдак кеч юрса ёки тезда гапиравермаса маълум бир иримлар амалга оширилган.

Биз Форишда ҳозирга қадар сақланиб келаётган айрим удумлар ҳақида тўхтаб ўтмоқчимиз. Бундай одатлардан бири болани “қорин сочи” билан боғлиқ удумлардир. Масалан, айрим қишлоқларда болани қорин сочи чилласи чиққандан сўнг бир кекса кишига олдирилади[17]. Бошқа қишлоқларда, ёши улугроқ қариндошлардан бири олим бўлсин, деб китобнинг устига сочини қайчи текизиб озгина кесиб қўяди, қолганини онанинг ўзи олиши мумкин[16].

Форишда болани илк тиши чиқиши билан боғлиқ иримларни ҳам учратиш мумкин. Масалан болани тиши чиққанда бўғирсоқ пишириб, парварда, нўхатлар билан қўшиб боланинг устидан сочишади.

Бунинг учун боланинг атрофига дастурхон солишади, сўнг “сочала” қилишади, сочилган нарсалар дастурхонга тушади ва тушган нарсаларни олиб кўни-қўшни, болаларга тарқатишади[15].

Бола энди юришни бошлагач, кулчалар қилиб, “тушов кесди” қилишади, бола учун алоҳида кулчалар ёпишади ва уларни бола оёғини орасида юмалатиб юборишади ва устидан ширинликларни сочишади. Болалар кулчаларни олиб қочиши керак[17].

Этнограф олима Т.Тошбоева 80 – йилларда ўзбекларнинг турмуш тарзи ҳақида гапириб “энди бешикнинг камдан-кам ҳолатларда сотиб олинаётганлиги, чақалокқа кўпроқ замонавий аравача ёки осма беланчак олишаётганлиги”, ҳақида маълумот беради[9. 112]. Аммо Фориш туманида ҳозиргача болани бешикда парвариш қилишади. Боланинг она томонидаги бувиси олиб келадиган нарсалар ичида албатта ясатилган бешик бўлиши шарт. Болалар 1-2 ёшгача бешикда ётишади. Ахборотчиларимиз ўтган асрнинг 70-80 йилларида болалар, ҳатто уч ёшгача бешикда ётганини айтишди. Масалан, бир ахборотчимиз Ўтган асрнинг 70 – 80 йиллари ҳақида гапириб: “Мен 8 фарзанд кўрдим, уларнинг ҳаммаси бешикда катта бўлишган 2-3 ёшгача ётишган” – дейди. Яна бир ахборотчимиз, яқин ўн-ўн беш йиллар ҳақида сўзлаб, “мени невараларим 2-3 ёшгача бешикда ётади, оёғи бешикдан чиқиб қолса ҳам ётади, мен памперс ишлатмайман, улар аллергия беряпти, болаларни касал қиляпти. Учта неварамни “памперс”сиз катта қилдим. Келиним бошида озроқ хафа бўлди, аммо кейин тушуниб, миннатдор бўлди” – дейди[16].

“Невараларим бешиксиз ухламайди” – дейди яна бошқа ахборотчимиз[20]. Умуман, Форишда катта авлод вакиллари бола парваришида кўпроқ анъаналарга ва халқ табобатига таянишини кўриш мумкин. Анъаналар деганда исломга қадар бўлган диний тасаввурлар билан боғлиқ қарашларни ҳам назарда тутяпмиз. Масалан, шомонлик, аждодлар култи, тотемизм ва бошқалар. Шунинг учун

болалар касал бўлса, бахшиларга олиб бориш, қоқтириш, кинна солдириш, томоғини бостириш каби амалларни бажаришади. Масалан, бўри тотемига ишонч ҳозирга қадар сақланган. Айримлар бола касал бўлаверса, уни “даволаш” учун бўрини териси ёки оғзидан айлана тайёрлаб болани шу айлана орасидан ўтказишади[15]. Бу ўринда “Бўрининг оғзидан ўтказиш” одати боланинг жисмоний ва маънавий жиҳатдан кучли бўлиб ўсишига ишониш билан боғланади. Баъзида қадимий тасаввурлар билан халқ табобатини аралаштириб қўллашади. Ўзини “қўл олгани”ни айтган бир ахборотчимизнинг маълумотига кўра, “болаларнинг кўп касал бўлишининг сабаби уларга кўз тегишидир. Шунинг учун кўз тегишдан асраш мақсадида болани оёғига қорадўлана мевасини тақиб қўйиш керак, шахсан у шундай йўл тутди”. Кўпинча, болалар касал бўлиб қолса, халқ табобати бўйича гиёҳлардан фойдаланади. Масалан, бола иссиғи чиққанда беҳини баргини қайнатиб ичиришади, бола шамоллаганда отқулоқни илдизини қайнатиб беришади ва исирик тутатилади ва ҳақ[18].

Ўзбек ва тожикларнинг анъанавий маросимларида суннат тўйи алоҳида ўрин тутди. Ўзбек ва тожикларда суннат тўйини ўтказишнинг кўп томонлари ўхшаш бўлса, тўйгача, тўй жараёнида ва ундан сўнг ўтказиладиган маросимлар бир-биридан фарқ қилади. Масалан, Гараша қишлоғида азалдан суннат тўйини ўтказиш учун бир неча ойлаб тайёргарлик кўрилган. Тўйгача, тўй жараёнида ва тўйдан сўнг қанча маросим ва тадбирлар, турли ўйин ва томошалар ўтказилган. Булар “Ўтин Хашари”, “Кўрпа йиғди”, “Супраочди”, “Эрталабки ош”, “Чукрон сарпоси”, “Болакўрди”, “Кўпкари”, “Чорқарсак, Бешқарсак” ва бошқалар. Қишлоқдаги бой-бадавлат хонадонларда ўтказиладиган суннат тўйи бир неча кун давом этган ва уларда катта томошалар кўрсатилган[8. 130].

Ўтмишда тўй базми асосан кечкурун ўтган. Кундуз куни пойга, кўпкари ёки кураш ташкил этилган. Қадимда ҳам, яқин

ўтмишда ҳам қишлоқ тўйлари миллий курашсиз ўтмаган. Тўйлари кураш билан ўтказишда муайян мақсадлар кўзлашган. Ёшларни келажакда чиниққан, зўр курашчи, бақувват йигит бўлиши учун бундай белашув энг қулай йўл ҳисобланган.

Кундуз куни келган меҳмонларни кечкурунги базм бошлангунга қадар тўй оқсоқоли буйруғи билан тўй эгасининг қўни қўшнилари ва яқинлари тўйга узоқ-яқиндан келган одамларни “меҳмон”, кўноқ қилиб уйларига олиб кетишган. Уйига меҳмон олишини билган кишилар олдиндан тайёргарлик кўришган. Ҳатто, меҳмонларнинг от-уловлари ҳам ем хашаксиз қолмаган. Кечки, базмдан олдин тўй эгаси одам жўнатиб меҳмонларни кечки базмга таклиф қилган. Меҳмон олган уйнинг эгаси меҳмонлар билан тўйхонага келиб, базмни улар билан ўтказган [13. 63].

Илонсой қишлоғида суннат тўйи жуда катта тантана билан нишонланган. Тўйда илгари 500 лаб одам келган. Шунинг учун бу тўйга катта тайёргарлик кўрилган. Тўйдан бир ҳафта ёки ўн кун олдин маслаҳат оши бўлган, бу маслаҳатда ҳамма вазифалар ва харажатлар тақсимланган. Албатта яқин қариндошлар тўйга олдинроқ келишган. Чунки, 10-11 қоплаб унлардан нон ёпилган, шу сабаб, “нон ёпти” маросими бўлган ва унга яқин қариндошлар ва қўшнилар ёрдамга чиқиб нон ёпганлар. Кимдир уйда нон ёпиб келган, бунинг учун унга бир ёки икки қоп ун берилган. Нон ёпганларга хизмати учун мато, гўшт, нон ва ҳақ берилган. Ёши катталар илгари 10-15 кун тўй бўлгани 3-4 ёшли буқа, уч ёки тўртта қўй, бир ёки иккита серка сўйилгани ҳақида гапиришади. Кўпроқ гўшт пиширилган, гўштан яхнilar тайёрланган. Азиз меҳмонларга калла гўштарини пишириб қўйилади. Ҳар бир ҳовлида мевали дарахтлар етиштирилгани учун ўша мевалардан дастурхон тузатилган, бозордан сотиб олишга доим ҳам эҳтиёж бўлмаган. Болани тўйдан ўн кунлар олдин “чукрон” яъни, хатна қилишган, сабаби, тўй кунигача тузалиб, “тўйда ўйнаб юрсин” дейишган. Суннат тўйида боланинг тоғаси той безатиб

келишади. (Олдин той сотиб олинган ҳозир прокатга от олинади ва ана шу тойни безатиб, унга болани ўтказиб, тоғаси даврани айлантиради) [19].

Суннат тўйида ҳам боланинг онаси томонидagi қариндошлари болага сарполар қилиб келишади. Ўтган асрнинг 80 йиллари охирида тўй қилган ахборотчи ўз фарзандининг суннат тўйини шундай тасвирлайди: “Биз бир хўкиз ва ўн тўртта қўй сўйдик. Биринчи овқат қовурдоқ, иккинчисига ош қилдик. Яна кураш ташкил этдик. Ютуқ учун қўй, улоқлар ҳам олиб қўйдик ва ғолибларга бердик. Тўйда 5 қоп ун кетди. Шу тўй учун 5-6 йил йиғиниб юрдик”. Ўтган асрнинг 90 йилларидан суннат тўйида чучвара қилиш, “чак-чак” пишириш ҳам урфга кирган. Ҳозир нони бозордан олишади [16].

Усто маҳалласида суннат тўйига боланинг она томондаги қариндошлари (бувиси, бобоси, тоғаси) томон фақат қўй олиб боради. Яна бувиси 4-6 та кўрпа, икки жуфт ёстик, кўрпача, бола учун “сарпо” қилади, илгари махсус чопончалар ҳам тикишган, ҳозир тайёрини сотиб олишади. Айтишларича, бу маҳаллада илгари суннат тўйи жуда катта бўлган, 400-500 одам айтилган, ҳозир эса қисқариб боряпти [20]. Аммо, Катта боғдон қишлоғидагилар бу фикрнинг аксини айтишди. Ахборотчининг маълумот беришича, илгари суннат қилганда, кексаларни чақириб кичкина қилиб, худойи қилиб ўтказилган, мақсад, қарияларни дуосини олиш бўлган. Охирги ўн йилларда суннат тўйи жуда катта бўлиб кетди. Бутун қишлоқдан 400-600 кишигача келади, уларга махсус таклифномалар тарқатилади. Суннат тўйида алоҳида мол сўйилади, яхна қилади, тандир гўшт тайёрланади, бир суюқ ва бир куюқ овқат қилинади. Кўпинча биринчисига шўрва ва иккинчисига картошка ва гўшт қовурдоқ қилиб берилади. Ҳовли жойи катта бўлса, ўша ерда базм қилади, жойи йўқлар тўйхонада қилишади” [18].

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Хулоса қилиб айтиш мумкинки, тадқиқот натижалари Форишда бола парваришига оид урф-одатларнинг

кўпчилиги халқ табобатига таянган ҳолда амалга оширилганини кўрсатди. Шу билан бирга қадимий диний тасаввурлар билан боғлиқ иримларни ҳам учратиш мумкин. Аммо, бундай удумлар камайиб бормоқда.

Ўзбек ва тожикларнинг бола парвариши билан боғлиқ урф-одатлар ва маросимлари бир томондан замонавий ҳаётга мослашиб, бошқа томондан жамоатчилик муносабатлари негизида ўз аҳамиятини сақлаб қолганлигини кўриш мумкин. Бундай жамоатчилик муносабатлари бола

ривожланишида муҳим роль ўйнайди.

Олиб борилган кузатишлар суннат тўйини қай даражада ўтказиш оиланинг иқтисодий шарт-шароитларидан ташқари, оила аъзоларининг дунёқарашига ҳам боғлиқлигини кўрсатмоқда. Фориш туманидаги тадқиқотларда маросимлар ортиқча сарф-харажатлар билан ўтказилаётгани аниқланди. Аммо, умумий тарзда кўпчилик онгида, ортиқча харажатларни қисқартириш керак деган, фикр шаклланиб бормоқда.

АДАБИЁТ ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТРАТУРА / REFERENCES):

1. Абрамзон С.М. Рождение и детство киргизского ребёнка. Из обычаев и обрядов Тянь-Шанских киргизов // СМЭИ. Т. XII. – М.; Л.: АН СССР, 1949. – С. 79–139.
2. Бикжанова М.А. Семья в колхозе / Сухарева О.А., Бикжанова М.А. *Прошлое и настоящее селения Айкыран*. – Ташкент, 1955. – 221 с.
3. Гершеневич Р.С. О бытовой гигиене узбекского грудного ребёнка // *Труды САГУ. Серия XII. Этнография*. Вып. 1. – Ташкент, 1928. – С. 18–20.
4. Зарубин И.И. Рождение шугнанского ребёнка и его первые шаги // Сб. В.В. Бартольд. – Ташкент, 1927. – С. 370–373.
5. Кисляков Н.А. *Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана*. – Л.: Наука, 1969. – 240 с.
6. Пандей Р.Б. *Древнеиндийские домашние обряды*. – М.: Высшая школа, 1990.
7. Толеубаев А. *Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов*. – Алма-Ата: Ёлым, 1991. – 219 с.
8. Толипов Файзулла. *Мозийга бўйлашган маскан Гараша қишлоғи ҳақида тарихий-этнографик рисола*. – Тошкент, 2008.
9. Тошбаева Т., Савуров М. *Новое и традиционное в быту сельской семьи узбеков*. – Тошкент: Фан, 1989. – 160 с.
10. Троицкая А.П. Первые сорок дней ребёнка (чилля) среди оседлого населения Ташкента и Чимкентского уезда // Сб. В.В. Бартольд. – Ташкент, 1927. – С. 349–360.
11. Убайдуллаева Б. *Ўзбек этнопедагогикаси тенденциялари*. – Тошкент: Академнашр, 2018. – 200 б.
12. Чвырь Л.А. Три «чилля» у таджиков // *Этнография Таджикистана*. – Душанбе: Дониш, 1985. – С. 69–76.
13. Хакимов Кўчкор. *Аждодлар маскани: Тарихий-этнографик китоб*. – Самарқанд, 2023.
14. *Этнография детства. Традиционные формы воспитания детей и подростков у народов Восточной и Юго-Восточной Азии*. – М.: Наука, 1983.
15. Дала ёзувлари. Фориш тумани қишлоқлари бўйлаб, 2024 йил.
16. Дала ёзуви. Можирум қишлоғи, 2024 йил.
17. Дала ёзуви. Сайёд қишлоғи, 2024 йил.
18. Дала ёзуви. Катта Боғдон қишлоғи, 2024 йил.
19. Дала ёзуви. Илонсой қишлоғи, 2024 йил.
20. Дала ёзуви. Усто қишлоғи, 2024 йил.